

Většina článků této knihy jsou literárněhistorická pojednání o novodobé české literatuře. Tyto samostatné, věcně uzavřené stati se mezi sebou značně liší dějinnou problematikou, jíž se obírají, jsou si však podobné jednou kvalitou své látky: všechna literární díla zde analyzovaná jsou poznamenána mezitextovým vztahem. Už to přibližuje k sobě jednotlivá pojednání. Ještě těsněji souvisí jedna stať s druhou a bezprostředně se s ní váže do homogenního myšlenkového celku tím, že se ve všech člancích (tedy i v posledním článku s námětem textologickým) zabýváme mezitextovostí v obecné rovině a že rovněž v obecné rovině ve všech člancích traktujeme záležitosti hodnotové, které nejen jsou produktem mezitextových vazeb, ale jsou i skrze mezitextovost zřetelnější a snáze uchopitelné.

Takto tvoří vybrané otázky z intertextuality a z literární axiologie druhou vrstvu v celku knihy – arcíže druhou jen co do výkladového postupu, nikoli co do závažnosti. Tuto obsahovou vrstvu, rozptýlenou v jednotlivých státech a svázanou s historickou látkou, která obecné uvažování navodila a popřípadě je demonstuje, chceme na závěr představit jako samostatný celek o několika kapitolách. Vybíráme – povětšinou a úmyslně v doslovném znění – podstatné zobecňující partie a teoretické úvahy, skládáme je k sobě tentokrát už podle jejich vlastních věcných vazeb a sounáležitostí, a co knihou nesouvisle, bez přímé návaznosti prochází jako její koncepční pozadí, chceme teď znovu zpřítomnit v podobě textově souvislé. Je možné, že se leckteré naše názory – hlavně co se týká hodnotového obsahu jazykových promluv – budou nelíbit, a proto tím spíš nemá být touto závěrečnou sumací celkový výklad poklidně uzavřen, nýbrž naopak průhledněji a nabádavěji otevřen k diskusi.

Zaměření našeho zájmu o mezitextovost

Studium intertextuality výrazně v minulých desetiletích poznamenalo světovou literární vědu. Obecně a věcně správně se uvádí, že jeho teoretickým inspirátorem je M.

M. Bachtin, i když sám slovní výraz intertextualita nepochází od něho. Druhým důvodem zvýšeného zájmu o intertextualitu – a to důvodem ex post již mnohem méně připomínaným – se stal fakt, že se v krásné literatuře vůbec a v prozaické beletrii zejména objevuje dnes nápadně často to, v čem je podstata intertextuality, totiž různé formy zpřítomňování a replikování toho, co již dříve bylo literárně vytvořeno a jazykovými texty zhmotněno a co se již stalo součástí historického kulturního fondu. Tento druhý podnět, svázaný s živým literárně uměleckým děním, přivábil k dané problematice uměleckou kritiku a kulturní publicistiku, a v jejích pracích a v jejím nazírání mnohdy už přestávala být intertextualita záležitostí poetologickou a textologickou, přestávala tu být věcně pojmenovávána a sledována s odbornou střizlivostí. Stávala se atraktivním předmětem aktuálních kulturních úvah i sporů o soudobém, postmoderním umění, jeho směřování, výlučném charakteru, funkcích, osobnostech apod. Literární věda hovoříc o studiu intertextuality má na mysli odbornou produkci, která je východiskově inspirována Bachtinem; co však bylo o jevu samém napsáno, je ve skutečnosti rozprostřeno věcně i koncepčně mnohem šíře, je po funkční, metodické, názorově orientační stránce velice různorodé.

V době, kdy ve světové literární vědě na sebe intertextualita strhávala pozornost, prošli kolem ní čeští literárněvědní neostrukturalisté bez podstatného zájmu, toto studium je nezaujalo ani teoreticky, ani jako metoda výkladu literárněhistorického. Je pravda, že se teď v této práci k intertextualitě obracíme vysloveně z pozice pražského neostrukturalismu. Nikoli však proto, abychom ji ve chvíli, kdy jinde je tato záležitost zřejmě již za horizontem své problémové přitažlivosti, dodatečně nějak konfrontovali nebo konformovali s českým strukturalismem. Ve zkoumání intertextuality nechceme vidět cíl studia a ani nemíníme jakkoli přímo navázat na Bachtina a jeho pokračovatele. Ze všeho toho, co tak rozmanitě bylo reflektováno odborně i publicisticky, vybrali jsme si pouze dva momenty. Jedním je jev sám, který nazýváme mezitextovostí a jehož podstatu spatřujeme v tom, že se text nově vznikajícího díla zjevně vztahuje k jednomu textu či souboru textů svého provenienčně dřívějšího okolí,

že navazuje na celek nebo na část staršího textu tím, že ho v sobě uplatňuje různě provedeným replikováním. Druhý moment vyplývá z prvního. Když text nově vznikající různým způsobem replikuje něco z literárních textů již vytvořených, existujících, dává tím markantně najevo věc, která pro literaturu platí generálně (tedy i tehdy, kdy ke zjevné mezitextové vazbě nedochází) a jejíž samozřejmá jednost se nebere vždy dostatečně v potaz: *nezbytným genetickým předpokladem literatury je literatura – literatura se nutně rodí z literatury*. Pojímáme-li literární dílo jako znak, vidíme v mezitextovosti jeden běžný úkaz sémiózy, totiž pohyb mezi znaky, proměnlivé konexe mezi nimi, vzájemné ovlivňování a přechody, které se uskutečňují i přes hranice jednotlivých znakových systémů a forem.

Jestliže je nově vzniklé literární dílo vždy geneticky nějak svázáno s literaturou již vytvořenou a jestliže se bez její spoluúčasti na svém vzniku neobejde, pak každé dílo v sobě obsahuje dva typy svých komponent: vedle „nových“, nově a původně pro dané dílo koncipovaných, také „staré“, jimiž nové dílo v té oné podobě obdařila jeho genetická vazba na literární tvorbu dřívější a s nimiž do nové produkce vchází i literární minulost. Co takto platí vždy a pro jakékoli dílo, má při mezitextové vazbě zhmotnělou podobu, vystoupí to zjevně na povrch. Nejen vazba díla na literaturu již danou, vytvořenou stává se při mezitextovosti vazbou určité vyslovenou, vazbou mířící na určitou literární minulost a na určité literární dílo či soubor děl, ale i komponenty „staré“ jsou při mezitextovosti spíše viditelné, jsou individualizované a vymezené, jsou oproti „novým“ spíše odlišené, jsou jakoby ohraničené. To je hlavní důvod našeho zájmu o mezitextovost: *Mezitextové vazby činí zjevným, a tudíž pro literární zkoumání i snáze operabilním to, co je latentně přítomno v každém díle a v jeho výstavbě a co obecně platí o skladbě a provenienci jeho významotvorných a hodnototvorných elementů*. Zaměřujeme-li se při analýze konkrétního literárního díla na zjištěnou mezitextovou vazbu, pronikáme do jeho struktury tak, jak odjinud není možné, a mezitextovost při literárním výzkumu funguje jako speciální nástroj či médium umožňující uchopit, nač ostatní instrumentarium nebo indikátory nejsou dostatečně citlivé.

Tímto způsobem se s mezitextovostí vyjevuje v díle problematika jednak významová, jednak axiologická. 1. Protože se při mezitextové vazbě viditelně dostává na úroveň prvku významové výstavby literárního díla to, co již dříve bylo literárně zformováno a co jako text už fungovalo, vystupuje do popředí otázka po apriorní, na nově struktuře díla *nezávísle sémantické energii* těchto převzatých a replikovaných prvků i otázka po spontánním, či řízeném uplatnění této energie; 2. Chápeme-li mezitextovost jako repliku vybraných dat historicky kulturních, bereme tím v potaz také dané axiologické vybavení a fungování replikovaného textu, a to dále otvírá pohled vůbec na *hodnotovost a osobité axiologické dispozice* textu nově vzniklého.

Mezitextovost jako vztah podmíněnosti mezi znaky

Vzhledem k uvedenému pracovnímu užití a vzhledem k pražsky strukturálnímu myšlení o literatuře, do jehož prostředí se dostává, vymezujeme pojem mezitextovosti dvěma zřeteli.

Dosavadní odborné studium věnovalo již dostatečnou pozornost konkrétním formám, jimiž se intertextualita projevuje (jako je doslovné převzetí, citace, odkaz, aluze, referování, parafráze, adaptace, parodie, travestie atd.), a celou tuto oblast také obhlédlo a utřídilo obecně. To nám umožňuje postoupit ještě dále v zobecnění a říci, že při jakémkoli a při jakkoli formovaném mezitextovém vztahu je text díla (jako celek nebo v své části) *podmíněn* textem díla jiného (jeho celkem nebo částí), *popřípadě určitě vymezeným souborem děl* (jako jsou např. faustiády nebo hry s donjuanskou látkou). První zřetel limitující *naše pojetí mezitextovosti* spočívá tedy v tom, že ji *chápeme* výlučně jako *vztah podmínovací*. O jednom textu hovoříme pak jako o členu podmínujícím, o druhém jako o členu podmínovaném. Přitom je ovšem třeba vidět, že *prvotní iniciativa k navázání podmínovacího poměru vychází z členu podmínovaného* (z toho, který je pojmenován jazykovou formou pasivní), a člen podmínující si svou novou textovou působnost nevolí, je pro ni zvolen, je naveden do této podmínovací aktivity.

Mezitextovost evidujeme jako objektivní datum pouze v rovině textové. Nepřihlížíme už dále k rovině spisovate-

lova vědomí a autorského záměru, nebereme tudíž v potaz, zda jde o podmíněnost autorsky chtěnou, záměrnou či vědomou, anebo o nahodilou, nezáměrnou, nevědomou. Naše pozornost se obrací k těm případům, kdy je studované literární dílo v pozici člena podmínovaného, – i když jsme si vědomi toho, že také opačný pohled, zajímavější se o mezitextové vztahy, které se k jednomu literárnímu dílu upínají (a které ho tedy společně staví do pozice člena podmínujícího), může právě svým zpětným odrazem prospěšně osvětlovat leccos z jeho významotvorných možností a daností.

Uvedené pojetí mezitextovosti jakožto podmínovacího vztahu je absolutní, ani se tedy do něho nevejde otázka po míře této podmíněnosti, ani z něho nemohou být automaticky odvíjena ohlížení po dalších podmínovacích spojích, resp. po následných kauzálních řetězcích. Hned vpředu jsme zdůrazňovali, že se literatura vždy nutně rodí z literatury. Z toho samozřejmě vyplývá, že *nikdy nelze přesně stanovit, kde mezitextové vazby začínají nebo kde už o mezitextovost nejde*. Odtud nevede cesta ven jinudy, než že o mezitextovosti hovoříme až tehdy, kdy zjišťujeme zřetelný vztah ke konkrétnímu, jedinečnému textu, resp. k souboru textů.

Druhý náš vymezující zřetel převádí mezitextovost do oblasti úkazů sémiotických. Literárně umělecké dílo je znak jazykově materializovaný, *mezitextový vztah je tudíž podmínovací vztah mezi znaky*, kondicionální meziznaková konexe. *Literární text-znak je ve chvíli svého zrodu obklopen existujícími, už dříve vzniklými znakovými výtvoři* (texty v širším slova smyslu) *tež jiných znakových systémů*, uměleckých i non-artistických (např. rituály) a materializovaných jinak než jazykově; právě tak se v okolí hotových, konstituovaných literárních textů rodí znaky-texty neliterární. Také mezi nimi a literárním dílem mohou vznikat konexe, *literární dílo může být těmito neliterárními a nejazykovými znaky podmínováno, nebo podmínovat je*.

Takto je např. mezitextově podmíněn druhý oddíl Sovovy básně Smetanovo kvarteto Z mého života (sb. Zlomená duše, 1896) hudební skladbou Bedřicha Smetany, takto je Durychova povídka Sen Albrechta Dürera (sb. Obrazy, 1922) podmíněna Dürerovým obrazem (a skrze něj dále novozákonním příběhem), takto je román J. Š. Baara Paní komisarka

(1923) v partiích 9. kapitoly (tříkrálová koleda, slavnostní tuš na přivítání v hospodě u Bartošů, taneční sólo Králových a muzikantské vyprovázení komisarových) podmíněn tradičními lidovými obřady a zvyklostmi, které mají znakovou povahu. Jako příklady opačné (a zřejmě častější) vazby tohoto typu – tj. kdy samo literární dílo je tím, co podmiňuje nejazykový znakový výtvar – uvedme ilustraci románu, sochařský portrét povídkové postavy (Gutfreundovo sousoší Babičky s dětmi), operní libreto, zhudebnění básně písní, kantátou, oratoriem nebo nevakální skladbou (Dvořákovy symfonické básně podle Erbenových balad, Ravelův klavírní Kašpar noci podle Bertrandových básní), zfilmování nebo jevištní adaptaci prózy, alegorický vůz s výjevem z dramatu či z románu.

Pojímáme-li *mezitextovost jako záležitost sémiotickou* v plné šíři, jako podmiňující vztah znak : znak, pronikáme do daleko rozlehlejší a různorodější látkové oblasti, než ke které se obrací dosavadní běžné studium intertextuality. Nejde však jen o kvantum a novou kvalitu látky, která takto vstupuje do našeho zorného pole. **Při tomto způsobu nazírání se představuje literární text tak, jak vskutku bytuje: obklopen znakovým prostředím.** To je jeho dané existenční milieu kulturní, s ním je také svázán – popřípadě i intimními příbuzenskými vztahy – a s ním a shodně jako veškerá znakovost je (připomněli jsme to hned na začátku) v permanentním pohybu, přeskupování a ovlivňování, nebo alespoň v trvalé připravenosti k této aktivitě a mobilnosti. Jak již bylo řečeno, naše studium mezitextovosti nevyrůstá z Bachtina, přesto je snad vhodné na tomto místě vyslovit domněnku, že teprve s takto pojatou sémiotickou verzí mezitextovosti je tato problematika důsledně dovedena do terénu, který s oblibou obzírá M. M. Bachtin.

Pragmatická dimenze sémiózy v souvislosti s mezitextovostí

Cokoli přejde z textu podmiňujícího – ať jsou to děje a postavy, jejich výroky, ať dílčí popis, ať verš z básně, její příznačná rýmová dvojice, její titul nebo narážka na ni – a v jakékoli podobě to odtud přejde do textu podmiňovaného, stává se tu jedním ze znaků významové výstavby, znaků jednou komplexnějších, podruhé jednodušších. Sou-

běžně však kterýkoliv z těchto znaků odkazuje i na text podmiňující, má navíc platnost znaku indiciálního, takže i sám text podmiňující vstupuje – zpřítomněn druhotným, indiciálním fungováním převzatého znaku – do významové výstavby. Co do vnějškové podoby může nastat až jeden ze dvou krajně odlišných případů. **Nově vzniklý text ostentativně poukazuje na texty, s nimiž je svázán mezitextovou vazbou** (takto poukazují např. Čapkovy apokryfy na bibli, Homéra, Shakespeara atd.), **anebo nově vzniklý text svou textovou podmíněnost skrývá** (takto např. skrývá Čapkův román Život a dílo skladatele Foltýna závislost titulního hrdiny na vzpomínkovém vyprávění Karla Sabiny o podivínu Hornerovi). **To, jak jednoho i druhého – resp. různých mezistupňů – nově dílo dosahuje, je převážně věcí poetické techniky, a záleží jen na autorském koncepčním záměru, zda do významovosti díla má vstoupit podmiňující text tím, že je ostentativně zpřítomněn a že se na něj nepřehlédnutelně poukazuje, anebo zda má být vnějškově utajována jeho implicitní přítomnost a zastírána jeho funkce.** Rozhodování o těchto věcech a na této úrovni je v rukou a možnostech uměleckého tvůrce.

Bez ohledu na autorův záměr a bez ohledu na způsob, jak a do jaké míry viditelně se *mezitextovost* realizuje, uchovává si vše, co přichází z textu podmiňujícího, svou schopnost odkazovací, a efekt odkazování neustále zůstává **potenciální součástí významové výstavby.** Trvale existuje možnost, že se tento efekt při četbě a recepci díla uplatní, a jakmile jednou k mezitextové vazbě došlo, je pak už zcela mimo dosah autorových sil zabránit tomuto uplatnění. Bylo již mnohokrát poukázáno na to, že významotvorné dění, které se takto uskutečňuje (tj. možně uskutečňuje), působí na čtenáře jen tehdy, jestliže čtenář zná dílo, na něž se odkazuje. Je to věcně oprávněná připomínka a převedena do jazyka sémiotiky říká, že **zminěné odkazování a jeho významotvorné důsledky se realizují jen u toho vnímatele, jehož recepční pragmatická dimenze se v tomto jednom místě shoduje s pragmatickou dimenzí autorskou či genetickou.**

Rozdíl mezi pragmatikou recepční a genetickou není ovšem jedinou dichotomií, s níž se u této složky sémiotiky v případě mezitextovosti viditelně setkáváme. *Pragmatiku*

vůbec považujeme za jedno funkční místo sémiotického dění, které je mezitextovostí silně atakováno a jehož kvality a dispozice se také nejvíce podílejí na tom, v jaké podobě, ve které roli a s jakou intenzitou se mezitextové vazby uplatňují ve strukturaci díla. To je důvod toho, proč je nutné v souvislosti s mezitextovostí přehledově si zpřítomnit problematiku pragmatické dimenze a zpřítomnit přitom zejména moment historičnosti, na nějž se při uvažování o pragmatice mnohdy zapomíná.

Podle Morrisovy teorie pracujeme s tím, že je každé fungování znaků určováno jednak vztahy mezi znaky navzájem (syntaktickou úrovní sémiózy), jednak vztahy mezi znaky a předměty jimi označovanými (sémantickou úrovní sémiózy) a že se pravidla vyplývající z těchto vztahů uplatňují v rukou těch, kdo znaky vysílají a přijímají. Uplatňují se tedy na pragmatické dimenzi sémiózy, která jakožto vztah mezi znakem a jeho aktivním nebo pasivním uživatelem je dalším, třetím relačně vymezeným participantem na fungování znaků a která vstupuje do této procedury. **Sémiotikové** majíce před očima individualitu, jedinečnost a zvláštnost lidského uživatele znaků (např. mluvčího a adresáta jazykové promluvy), **vidí pragmatickou dimenzi především jako místo, kde se při konstituování a výměně znaků uplatňuje to osobité, jedinečné a zvláštní, co je v samotných uživatelích znaků, a spolu s tím i jedinečné a zvláštní, jimiž je obklopena a určována daná momentální procedura sémiózy, jedinečné a zvláštní v situaci, okolnostech, v přidružených znacích jiného systému, v mimoznakových podílnicích znakového dění apod., a pochopitelně jako místo, kde se hojně uplatňují lidští a lidem přidružení činitelé se zjevným habitem nahodilosti.** Pragmatickou dimenzí, a tudíž skrze toho, kdo znaků užívá jako vysílatel nebo příjemce, otvírá se znakové dění – a dále samotná formace a působení znaků – velkém množství toho, co se na konkrétní podobě sémiózy podílí kvalitou zvláštního, individuálního, unikátního, nahodilého.

Tím však není dán typový výčet veškerých faktorů pragmatiky a zřejmě tím nepostihujeme ani nejpodstatnější sémiotické dění na pragmatice závislé. S námi lidmi, kteří znaků užíváme, vchází do sémiózy také to, čeho my sami

jsme součástí, co přesahujícího nás neseme v sobě. **S námi lidmi vchází do sémiózy a stává se její součástí určitý a proměnlivý čas, určitý a proměnlivý prostor, určitá a proměnlivá lidská komunita.** Nebo vyjádřeno souhrnným pojmenováním, pragmatickou dimenzí sémiózy rozumíme také a v prvé řadě konstituování znaků a situování znakových procesů v jedinečné historické kultuře a za jejího aktivního účastnického podílu a vkladu. Tato kultura je přítomna v nás, kteří vysíláme znaky a přijímáme je, a tak se to jedno místo, které kdo z nás ve své historické kultuře zaujímáme a obýváme, skrze nás promítá do vyslaných i přijatých znaků, uzpůsobuje jejich podobu a fungování včetně významovosti a hodnotovosti, trvale v nich ulpívá. **Záměrně se zde nehovoří o celku dané (synchronní) historické kultury, nýbrž o jejím jednom místě, o pobytu v jedné dílčí výseči této historické kultury;** žádný uživatel znaků nemůže objimat její celistvost, jsme při značném rozrůznění a mnohosměrné vrstevnatosti kultury naplnění pouze tou jednou její částí, v níž je kdo z nás právě situován, a toto jedno zvláštní místo našeho osobního bytu v historické kultuře sehrává potom při konkrétním znakovém dění svou úlohu v pragmatice – tak jako ve stejném čase a ve stejné historické kultuře sehrává zase úlohu v pragmatice místo jiné, to místo, v němž bydlí a je právě situován jiný uživatel znaků, jiná lidská individualita.

Z toho nejprve a nejpodstatněji vyplývají dvě věci. **Ani při přímém jazykovém dialogu se nemůže zcela krýt pragmatika jednoho mluvčího s pragmatikou druhého, a tím větší je pak distance při literárně umělecké komunikaci.** Musíme tu brát v potaz rozdílnost, která nutně a vždy je mezi pragmatikou genetickou (či autorskou, producentskou) a recepční. Zatímco ve chvíli prvního zveřejnění díla obvykle mívá jeho genetická pragmatika své obsahové období a příbuzenství v recepční pragmatice alespoň části čtenářů, **při časovém vzdalování recepcce díla od doby jeho vzniku považujeme proces odlišování jedné pragmatiky od druhé už za nutný dějinný jev, za proces bezpříznakový.**

Za druhé konstatujeme, že s funkčním uplatněním pragmatické dimenze vždy vstupuje do sémiózy, do fenoménu univerzálně působícího a intersubjektivního, také subjek-

tivní činitel a vyhrocuje se zvláštní, individuální pól. **Trvající napětí, které se vytváří mezi obecnou platností, univerzálností a intersubjektivitou na jedné straně a mezi zvláštní jedinečností a individualností na druhé straně, je pak vůbec nejprůzračnější polaritou, již je sémióza vždy poznamenána.** Díky jazykovědě a jejímu studiu toho, jak mluví vstupuje do své promluvy, jak se v ní projevuje, jak ji nutně modifikuje a nutně svou zvláštností zvláštně vybavuje, snad jsme si již dostatečně uvědomili toto polární, podvojně strukturování nejen řeči a promluvy, ale i jazyka jakožto sémiotického systému. Neuvědomujeme si však dostatečně – zdá se –, že zmíněná podvojnost je v prvé řadě spjata s dějinností, která s pragmatikou vchází do sémiózy, a že co platí pro znakový systém přirozeného jazyka, platí pro veškeré znakové systémy tohoto typu. I u nich se projevuje polarita mezi obecností a intersubjektivitou na jedné straně a mezi zvláštní jedinečností a individualností na straně druhé. Uplatnění obou pólů je obsaženo v každém znakovém dění a výtvoru a podoba vztahu mezi jedním a druhým pólem (prostá paralelnost, soulad, kontrast opoziční či komplementární) jistě souvisí také s funkcí znaku, i když to nebývá vazba předem limitovaná. Právě na krásné literatuře se zřetelně ukazuje, že podoba vztahu mezi zmíněnými polárními protiklady není funkčností (v tomto případě estetickou) dána předem, nezměnitelně a nepohyblivě.

Sémantická energie mezitextovosti

Když budeme na textaci literárního díla pohlížet technologicky, tj. budeme-li v textaci vidět proces zpracování a uzpůsobování dané materie, jazyka, pro stanovený úkol, ukáže se, že tato materie není pouhou netečnou, inertní hmotou, jež je pasivně vydána tomu, kdo s ní zachází a pro jaký předem stanovitelný finální výsledek ji zpracovává. Ukazuje se naopak, že systémové danosti národního jazyka, jeho artikulační vlastnosti i jeho nashromážděné řečové zkušenosti aktivně zasahují do průběhu a významového směřování textace, do jisté míry si tento proces přizpůsobují a vždy do něho vstupují s vlastní iniciativou, s imanentní sémantickou energií, která rozvíklává i zdánlivě předem fixované cílové stanoviště celé procedury.

Jestliže je text nově vznikající mimoto předem podmíněn textem jiným, už existujícím – tedy jestliže se projevuje mezitextový vztah –, uplatňují se vedle čisté, pouze z daností a možností jazyka vyplývající materie také různé fragmenty a různá zpřítomnění a replikování textů již dříve zformovaných a uplatněných. Vystupují nejen vedle dosud čisté materie a spolu s ní, ale i na zcela shodné funkční úrovni. Přitom ovšem přinášejí do textačního dění jakožto hotové, už zformované znaky též svou už hotovou, ustavenou významovost. Protože tu jde o znaky, které se prvotně formovaly na odlišné pragmatice, než je ta, na níž se mají nově uplatnit, vchází s nimi do podmiňovaného textu i tato jejich původní situace historické kultury, situace vždy časově vzdálená. Sémantická energie, která je obsažena ve znakovém materiálu pocházejícím z textu podmiňujícího, jednak je daleko mohutnější a svým obsahem určitější než ta, která je obsažena uvnitř čisté materie, uvnitř jazyka ještě nesvedeného do jedinečného řečiště znakového promlouvání, a jednak se při ustalování nového textu vyjímá jako něco cizorodého, jako element kulturně odlišný, jinohistorický, – jak je to dáno tím, že tyto texty a znaky nadále v sobě nesou i jinou, časově dřívější pragmatickou dimenzi.

Jakmile do textace literárně uměleckého díla vstoupí mezitextový vztah, vždy se musí sémantická energie, jež je vlastní rodičímu se textu podmiňovanému, konfrontovat s osobitou sémantickou energií, kterou v sobě obsahuje text podmiňující a s kterou se zpřítomňuje i jeho historicky kulturní čas. Je tu pak potřeba položit si dvě otázky. První zní, zda pro průběh, směr a výsledek tohoto konfrontačního střetu platí nějaké obecné regule.

Všeobecně neplatí nic jiného, než že konfrontace je nutná a že předem není žádné straně – ani složce podmiňující, ani podmiňované – přidělena role činitele aktivně určujícího a pasivně určovaného. Začasté poskytnete text podmiňovaný textu podmiňujícímu příležitost, aby uplatnil svou specifickou sémantickou energii, a přitom toho využívá k svým vyjadřovacím potřebám. Jednoduchý příklad máme v Jiráskově románové kronice U nás (časop. 1896–1903), když je pro scénu předběžné návštěvy venkovských vlastenců v pražském Pospíšilově knihkupectví do vyprávění zamon-

tována – anonymně a v nepříliš adaptované slovní podobě – Tylova črta Blahosti kněhkupecké (časop. 1836). Takovéto případy představují jakoby středovou výsledkovou podobu, kdy textu nově vznikajícímu (podmiňovanému) sice připadá role určujícího činitele, avšak text podmiňující se tím nedostává do výlučné pozice článku sémanticky pasivního a určovaného.

Druhá otázka zní, zda do konfrontace mezi dvěma sémantickými energiemi mohou či musí vstoupit ještě další činitelé s eventuální úlohou posilovat tu onu stranu, anebo rozhodovat mezi nimi o nadvládě. Předpoklady pro odpověď si tady nejspíše vytvoříme, doslovíme-li, o čem jsme začali hovořit, a budeme-li dále srovnávat dvě krajní výsledkové podoby: jednu krajnost představuje finální převaha sémantické energie pocházející z textu podmiňujícího, druhou nadvláda sémantické energie textu nově vznikajícího, podmiňovaného.

Když se silou určující jednoznačně stává energie vycházející z textu podmiňujícího, může dirigovat významovost textu podmiňovaného, zaměřovat jeho smysl a eventuálně natolik opanovat nový text, že ho staví až do pozice napodobitele či kopisty. Krajnost opačná – kdy se stává jednoznačně určující silou energie vycházející z nově se rodícího (podmiňovaného) textu – neprojevuje se jenom tak, že mezitextové vztahy jsou pro dílo také příležitostí vyrovnat se v jednom vyhraněném významovém směru s tím, pro co se obrátilo do tradice a co odtud, z jakéhokoli dřívějška, do něho vchází (příklad: Goethův Faust). Tato druhá krajnost se projevuje i tak, že dílo dává svou sémantickou suverenitu najevo tím, že benevolentně v sobě vymezuje prostor pro volné tékání, nahodilé dotýkání, předem neregulované jiskření valencí a potenci, jež do sebe s mezitextovostí vsálo (příklad: povídkové soubory Fikke a Alef od J. L. Borgese).

Z toho, jak jsme si představili dvě krajně odlišné výsledkové podoby konfrontačního střetu sémantické energie textu podmiňujícího a textu podmiňovaného, zřetelně vyplývá, že se tyto dvě energie spolu nevyrovnávají až v textu, nýbrž v jeho původci, v textátorovi, v umělecky tvůrčí osobnosti. Ta sice nemůže způsobit, aby se sémantická energie vysílaná textem podmiňujícím zcela ztratila a zmarnila, avšak na ní do značné míry záleží, na mohutnosti jejího tvůrčího roz-

hodování a voleb, zda se v nově vznikajícím textu prosadí jako rozhodující síla jeho vlastní sémantická energie, nebo zda pro slabost, nepůvodnost či přizpůsobivost kreačních schopností básnickových ovládnou nové dílo sémantické potence textu podmiňujícího a z tohoto nového díla učiní svého neosobitého pokračovatele, napodobeninu, rozměňující kopii, plagiát.

V tom, že dnešní literatura často hustě je protkána mezitextovými vztahy, mnohdy se vidí projev kulturní únavy a tvůrčí ochablosti schopné už jenom replikovat a donekonečna se vracet k stejným východiskům. Náš výklad doufám dostatečně umožňuje uvědomit si, že takovéto jednosměrné interpretace markantní mezitextovosti v dnešní literatuře jsou zcela nepatřičné.

Problematika hodnotovosti

Tím, že je pro Morrisa jedním rozměrem sémiózy její pragmatika, je nejen každá znaková aktivita situována do určitého místa historické kultury, ale jsou i tato určitá historicky kulturní místa pochopena v své roli spoluúčastníků znakového dění, v roli jeho nutných, neopominutelných aktivních určovatелů. Umísťuje-li Morrisova teorie sémiózu dovnitř kultury, dovnitř jevu, jehož základní podobu vytváří strukturace hodnotová, umísťuje ji s pojmem kultury do prostředí dominující hodnotovosti. Implicitně poukazuje na to, že znaky, znakové fungování a procedury existující v historické kultuře a obsahující ji v sobě nemohou existovat vně dané historické axiologie, nemohou jí nebýt naplněny. *Sémióza se vždy děje uvnitř oblasti hodnot a v jejich určité konfiguraci, a s každou znakovou artikulací se také artikuluje její příslušná určitá axiologie.*

Spojítosti znakového dění s hodnotovostí si odborná literatura sémiotická již tu tam povšimla, ovšem povšimla si jí jen bočně, do důsledků už tento jev nesleduje ani obecná sémiotika, ani disciplíny zabývající se jednotlivými znakovými systémy. To se týká i jazykovědy. Tam se dokonce názorně ukazuje, kde tkví hlavní příčina toho, proč se ohled na axiologii nemůže dostatečně prosadit. Když se v nedávné věcné orientaci lingvistiky uskutečnil tzv. komunikačně pragmatický obrat, byl sice zcela otevřen také výhled tím

směrem, kde se jazykovědná problematika stýká s axiologií, popř. kde nejsou věci jazyka a řeči bez ohledu na hodnotovost zplna a patřičně postižitelné, ale náležitě uplatnění axiologického zřetele v lingvistice a jeho problémovému rozvinutí zabránilo a nadále brání to, že už výchozí představa o tom, co rozumět pod slovem hodnota, je takřka případ od případu jiná. Výklady tohoto jevu, které nabízí filozofie, jsou natolik mnohé a natolik rozdílné, že nedorozumění mezi jazykovědci (z nichž se nadto mnozí vůbec nestarají o filozofické upřesnění pojmu hodnota) začíná už s vyslovením slova hodnota; stavět transformátory pro srozumění ve filozofickém východisku zatím nikdo neprojektoval. A tak se jazykověda vyrovnává s axiologickou problematikou jazykovědy jen dílčím způsobem, jen okrajově. (Např. zčásti zůzila dotud velice rozlehlý terén toho, co připisovala citům a citovosti, a na takto vyzískané místo dosadila hodnoty a hodnotovost.) Jazykověda se kontaktuje s axiologií pouze tam, kde vlastní filozofické pojetí hodnot nevystupuje do popředí anebo nemusí být striktně respektováno při koncepčních krocích lingvistických, tedy kontaktuje se s ní zatím jenom stranou od vlastního jádra problematiky.

Pokud jde o axiologické pojetí, jehož se přidržuje tato práce: Hodnoty nepovažujeme za fenomén existující před člověkem, vně člověka a nezávisle na člověku, nýbrž naopak za jev podmíněný historickým a druhovým bytím člověka a existujícím pouze v obvodu člověka. **Hodnota je entita relační, je to vlastnost, které nabývá cokoli hmotného i duchovního, cokoli z přírodní a lidské skutečnosti ve vztahu k potřebám, zájmům a cílům člověka, jak vyplývají z jeho společenské a individuální existence. Hodnoty jsou tedy také specifickou formou, již se člověk zmocňuje skutečnosti tím, že ji vztáhne k sobě a poměří ji i naplní sám sebou.** Jsou pro člověka prostředkem zvláštního členění a hierarchizace jsoucna a nástrojem, který mu slouží k tomu, aby se ze své antropické pozice a vzhledem k ní orientoval v tom, co jej obklopuje i co je on sám.

Hodnotový fond jako celek má složky jednak neproměnné nebo relativně a zdánlivě trvalé (takzvané věčné hodnoty), jednak takové, které se mění, zanikají, nově vystupují. V první vrstvě to odpovídá tomu, že některé elementární

potřeby a zájmy člověka vyplývají z jeho antropických konstant, zatímco jiné – zřejmě co do počtu četnější – jsou s časem, místem a s druhem kultury proměnlivé. **Odlíšnosti zájmů, potřeb a cílů člověka** – a důsledkově potom další vrstvy pohybů a změn ve světě hodnot – **se ovšem projevují nejen na diachronní a diatopické ose, ale i na synchronní ose syntopické, vyplývající z toho, jak různá místa lidé zaujímají ve společenské hierarchii, v sociálních, zájmových, profesních skupinách, jak se liší svým vzděláním, výchovou, majetkovými poměry, vírou, názorovou orientací, svým citovým, volním a jiným vybavením i celkovým osobnostním habitem.** To vše také dále rozrůžňuje, člení, odlišně strukturuje, pořádá a stratifikuje hodnotový fond nazíraný jako fenomén intersubjektivní. Reálnými nositeli a tvůrci těchto jednotlivých intersubjektivních formací, pásem, vrstev a segmentů jsou reálné lidské bytosti; **člověk jedinec je ve vztahu k těmto formacím jak formatus, tak formans.** Jedinčův individuální hodnotový plán svědčí o čase a kulturním i společenském místě jeho bytí, a přitom současně je i příznačným výrazem jeho osobnosti, a z tohoto hlediska potom i obrazem jeho jedinečnosti.

Jestliže se do hodnot projektují potřeby, zájmy a cíle člověka, upřené k objektivním vlastnostem skutečnosti i k němu samému, vyplývá z toho za prvé, že hodnotová oblast ve svém celku odpovídá totalitě člověka, a za druhé, že veškerá aktivita člověka je tak onak spojena s hodnocením. Ve všem, čím člověk svou aktivitu projevuje, a ve všem, co vytváří, jsou jeho hodnotové představy a aktuální aplikace tohoto hodnotového fondu obsaženy. Každý lidský výtvar – duchovní stejně jako materiální – je primárně determinován lidskými potřebami, zájmy a cíli, je záměrnou odpovědí na to ono z lidských potřeb, zájmů a cílů, nese tudíž v sobě hodnotovou propozici. To se v plném rozsahu týká i výtvarů řečových: mluvčí do nich vždy vstupuje jako hodnotící subjekt a jako lidský jedinec, který nemůže stát vně hodnotovosti. Poznává své promluvy svým individuálním hodnotovým horizontem, vtiskuje do nich i tu stopu historické kultury, kterou on sám v sobě nese a kterou reprezentuje. Skrze hodnotící projevy mluvčího se tak uskutečňuje spojitost jazykově znakového dění s hodnotovostí – spojitost, která je (jak bylo uvedeno) patřičností systému.

Běžně užívané Jakobsonovo vymezení šesti konstitutivních činitelů každé řečové události (každé promluvy) nepočítá vedle věcného sdělení také s vyjádřením hodnotového postoje. V důsledku toho pak Jakobson neuvažuje o tom, že funkce hodnotící nejen patří do základního souboru jazykových funkcí, ale že co do své závažnosti a co do početnosti uplatnění stojí na stejné úrovni s funkcí poznávací (denotativní, označující). Nemá však stejnou podobu uplatnění. **Protože sama nutnost hodnotit, sama potřeba hodnotící aktivity je uložena v mluvčím, proniká hodnotící funkce spontánně do každé promluvy hned s aktem promlouvání.** Samozřejmě nevyklučuje toto samovolné uplatnění hodnotící funkce tu možnost, že se hodnocení stává jediným nebo hlavním záměrným úkolem promluvy, ale nese to s sebou, že vedle vyjádření, které je v řeči dáno přímo, explicitě, bezprostředně, chtěně a záměrně, jsou (mnohdy v téže jedné promluvě) i hodnotící vyjádření nepřímá, implikovaná, prostředkovaná, neřízená a spontánní.

Musíme počítat s tím, že každá promluva má svůj plán hodnotové výstavby. Ze strany plánu významové či věcné výstavby může jednou být tento plán řízen a do posledního výrazového projevu ovládán (např. v řeči zákonů). Je však i druhá extrémní situace, kdy dominujícím činitelem v promluvě je plán výstavby individuálně hodnotové (např. v dialogické řeči hádky). Kromě zmíněných dvou extrémních situací (a tudíž vedle poměru zjevné nadřazenosti či podřízenosti) je tu dále nutno počítat i se vztahem dvou činitelů, kteří se v průběhu promluvy projevují jako rovnovážní, doplňující se a nestřetávající se partneři, anebo jako trvalí rivalové, neustále se utkáající v zápase o nadvládu.

Axiologie mezitextovosti

Hodnotová vybavenost literárně uměleckého textu, jeho hodnotový plán a celkové zaměření jeho hodnotové výpovědi jsou faktory závažné mimo jiné i pro estetické fungování textu, jak to ostatně napovídá i skutečnost, že čtené, zejména normativně orientované estetické teorie podmiňují estetickou a uměleckou kvalitu díla jeho kvalitami morálními, ideovými, věroučnými a jinými hodnotami mimoestetickými.

Mimoestetické hodnoty díla jednak patří k reálné životní skutečnosti, jež se rozkládá vně uměleckého díla, a jednak jsou zjevnou součástí vlastní struktury díla. Pro toto své pomezí umístění na hranici mezi tím, kde běžně žije čtenář a kde je zvláštní teritorium poezie, stávají se při recepci díla prvním článkem, na nějž čtenář naráží, který jej provokuje k reagování a nutí zaujmout k němu určitý postoj.

Take se **při četbě literárního díla, při jeho recepci střetávají dvě axiologické mocnosti: text díla, prosycený hodnotovostí, a čtenářův individuální hodnotový plán.** Důsledkem čtenářovy konfrontační aktivity, kterou v první chvíli vyvolaly zejména mimoestetické hodnoty díla, je jednak dezintegrace díla, způsobená vnímatelovým pohledem a axiologickým přístupem, jednak jeho nová integrace. Ta je orientována směrem k východisku hodnotových výpovědí, které si čtenář v díle rozkryl nebo do něho vložil a jímž se pro něho dílo stalo hodnotící individualitou, ne nepodobnou proti nám stojícímu a aktivně se projevujícímu člověku, kterého rovněž vždy pojímáme jako zvláštní subjekt hodnocení. **Recepte díla se děje tím, že je čtenář permanentně hodnotí, a dílo se stává objektem hodnocení, protože je nejprve přijímáno jako hodnotící subjekt.**

Takovéto vyrovnávání s hodnotovostí díla je nezbytnou podmínkou pro čtenářovo proniknutí dovnitř svébytného prostoru díla. Mimoto zde, v tomto svébytném poetickém prostoru, mimoestetické hodnoty zpřítomňují svou celistvostí hodnotovost vůbec a s ní pak lidský postoj ke jsoucnu jako postoj pro člověka a pro jeho antropické danosti, nutnosti a chtění. Vypovídajíce o tom, že hodnotovost je jak výlučnou sférou lidství, tak i jeho symptomatickým zpodobněním, provázejí mimoestetické hodnoty recipienta až do nejzazšího místa ve smyslu a estetickém fungování díla, aby se tu nakonec podílely i na tom, že literárně umělecké dílo potvrzuje svého čtenáře v jeho výsostném člověctví.

Co platí obecně o hodnotovém vybavení textu a o roli mimoestetických hodnot pro uměleckost a estetické působení díla, platí i tehdy, kdy je dílo mezitextově svázáno s dílem jiným. Nadto se **při mezitextovosti zpravidla zvětší hodnotový repertoár, jež má text k dispozici, poněvadž tento text (text podmiňovaný) může s vazbou na text podmiňující**

převzít i leckteré prvky jeho původních hodnotových dispozicí.

Protože pragmatika je tou branou, kudy do sémiózy vstupuje hodnotovost, je pragmatika i místem, kde se axiologie textu nově vznikajícího (podmiňovaného) setkává s hodnotovostí, již je už z dřívějšího naplněn a s níž do nového působíště vchází text podmiňující, resp. jeho části. Zpravidla se přitom setkávají dva hodnotové plány více či méně diferující; o jejich vztahu rozhoduje tvůrce textu v míře nesrovnatelně menší, než tomu je u významovosti.

I když budeme brát ohled na případy, že se hodnotové dispozice textu podmiňujícího jednou vůbec neliší a podruhé krajně liší od dispozicí toho textového prostředí, do něhož nově přicházejí, vždy zjišťujeme, že je to text nově vznikající (podmiňovaný), co ustaluje hodnotovou pozici nového díla. Vzhledem k němu a na jeho pragmatice je pak také kvalifikována axiologie textu zvenčí přicházejícího, podmiňujícího. Je to nutný a vždy realizovaný proces, že se nově vznikající text ze své hodnotové pozice a na své pragmatice zmocňuje toho, co do sebe text podmiňující absorboval se svým axiologickým zakotvením dřívějším, že si to různým způsobem podrobuje. Máme právo nazvat tento nutný proces přehodnocováním, ovšem s vědomím, že jeho výsledky nejdou jenom ve směru zjinačování. Jednou tu přehodnocovat vskutku znamená rušit hodnotu dosavadní a zavádět novou, jinou – jindy pak je výsledkem přehodnocování až to, že se hodnotové dispozice podmiňujícího textu veskrze aprobejví v novém hodnotovém řádu, že se na nich nic nemění, že jsou opětně vráceny tam, kde byly.

Pro axiologii díla zůstává arci nejpodstatnější věcí východisko tohoto přehodnocovacího procesu, totiž fakt, že se s každou mezitextovostí nejprve rozšíří rozloha hodnotového repertoáru a že tím uvnitř textu vzniká jakýsi axiologický neklied. Když se díváme na film, který si svůj příběh a postavy vypůjčil z Dickensovy povídky (na film takto poznamenaný mezitextovou vazbou), zajisté se díváme na umělecké dílo, jehož pragmatika – svázaná s letopočtem našeho času – provedla svůj nutný zhodnocovací a přehodnocovací manévr s podmiňujícím textem staré povídky. Samo toto uplatnění dnešní axiologie na minulostní umě-

lecký výtvar není však zdrojem osobitého estetického zážitku, který míváme z moderního filmového ztvárnění starožitné literární památky. Ten můžeme mít tehdy, jestliže film, který převzal s literárním dílem odlišné historické proveniencí i jeho jinou, odlišnou disponovanost hodnotovou, nedává této odlišnosti zcela zaniknout, nelikviduje axiologickou heterogenost, jež tím vzniká, nýbrž využívá jí k tomu, že se hodnotové plány do hloubky vrstevnatě seskupují. I když přitom zjevně trvá dominance plánu jednoho, vrstvy nestejných hodnotových světů se nekonfrontují nepřátelsky a způsobem vylučovacím, nýbrž konfrontují se pro diferencovanější, zjevnější a esteticky působivější prezentaci člověka v jeho různých a stále možných axiologických danostech, představách, vůlích.

Zdá se, že osobitý efekt, jímž se mezitextovost uplatňuje ve významové výstavbě díla, neleží ani tak v oblasti sémantické, jako spíše v hodnotové. Je to schopnost uvádět hodnotová data, hodnototvorné činitele a hodnotovost vůbec do pohybu i do vnitřních a vnětých vazeb. Je to efekt axiologicky dynamizační.

Znakovost a neznakovost

Pohyby a kontakty, uvnitř nichž literatura žije a které také nemálo ovlivňují její podobu, postihneme úplněji, jestliže doplníme řadu vázaností znaku na znak – řadu mezitextovosti – ještě obrazem dění, které uskutečňují se na samém pomezí, kde dominium znaků končí i začíná, projevuje se interakcemi mezi znaky a neznakovostí. Nemáme tím na mysli procesy, kterých jsme běžně svědky a kterým se dostává specifického uplatnění v kolektivních hrách, v rituálech a v náboženském životě, tj. že věc neměnic se substanciálně a zůstávajíc jedním a totožným předmětem mění se funkčně a stává se znakem, popřípadě pozbývá znakové platnosti. Máme na mysli případy, kdy se skutečnost znaková (v našem případě literatura jako znakový systém) setkává s neznakovou (s jedinečnou empirickou realitou) tak, že jsou obdobně jako při mezitextovosti svázány podmiňovacím vztahem.

I v těchto případech se podmiňování děje oběma směry. Literární dílo (znak) je v pozici činitele podmiňovaného ne-

znakovou skutečností, když např. určitá jedinečná krajina je takzvanou předlohou pro krajinomalebnou partii v povídce. Literární dílo nebo jiné dílo umělecké může být i v pozici činitele podmiňujícího neznakovou skutečnost, může svou celistvostí nebo částí jakoby vyjít ze světa znaků do neznakové empirické reality. V kulturních dějinách máme pro to četné příklady, když literární postava vyjadřuje své dobové čtenáře v jejich chtěné podobě natolik, že se pak někteří snaží chovat se a vypadat jako ona. Z výtvarných děl, která obdobně podmiňují skutečnost neznakovou (nebo alespoň prvotně neznakovou), připomeňme kytice na obrazech Hanse Makarta, podle nichž se vázaly ozdobné kytice ze suchých trav a květů (makartovské kytice), nebo grafické listy Alfonse Muchy, podle nichž si secesní Pařížanky dávaly šít šaty, zhotovovat šperky a dělat účesy.

Zajímají nás případy, kdy je literární dílo v pozici člena podmiňovaného zvláštními danostmi empirickými, tedy relace neznak : znak. Těmto záležitostem věnovala tradiční literární historie značný zájem, zejména heuristický, hovoříc tu o „reálném modelu“ literárního díla (resp. jeho složky, části). Mezi jakýmkoli takovýmto „modelem“ a literaturou jakožto znakovým systémem je vždy krajní odlišnost zejména co do formy existence a co do funkce a vždy vyvstává otázka po proceduře, jíž je tato diskrepance překlenuta. Zvláště pak v případech věcně komplikovanějších, kdy „reálným modelem“, neznakovou podmiňující skutečností jsou hromadné úkazy lidského kolektivu (např. tradiční lidový životní styl v určitém regionu), jde už v první fázi této procedury o patřičné navázání kontaktu literatury s tím, co je vzhledem k ní jinorodé, – jde o nalezení můstku umožňujícího, aby se literární tvoření setkala s neznakovou skutečností tak, že ji potom může převést do svého řádu.

Tehdy se literatura nejprve upíná k hmotně existujícím a smyslově uchopitelným objektům, které jsou produktem i producentem té tradiční kultury, o níž má literatura tvůrčí zájem, obsahují ji v sobě a mohou být jako médium nositelem informací o ní. Jednou to jsou reálie neznakové povahy (konkrétní lidé, jací jsou svým mentálním ustrojením a jak se projevují v svých běžných životních úkonech a osudech), jindy to jsou fenomény znakové, např. verbální výtvoř (po-

věsti, vyprávěnky, korespondence, archivní dokumenty) nebo neverbální skutečnosti s primární či sekundární funkcí znakovou (dobové fotografie, kresby, zvyky, obřady, formy společenského styku). Jakožto možní nositelé žádoucích informací o dané kultuře a daných životních obsazích jsou všichni takovito zprostředkovatelé skutečností víceobsahovou a obvykle jsou také schopni artikulovat svou výpověď více než jedním způsobem. O tom, jak jsou orientováni vzhledem k již určitému literárnímu uplatnění, tj. který z jejich více možných obsahů a způsobů výpovědi přichází přednostně ke slovu, rozhoduje osobnost uměleckého tvůrce. Pro takto uchopené předměty volíme termín *reálný zdroj*. **Svou proveniencí je reálný zdroj (stejně jako reálný model) skutečnost mimoliterární, avšak (na rozdíl od reálného modelu) funguje pro literaturu a touto svou funkcí se již stává činitelem literárním, dostává se dovnitř literatury jako její součást.**

Sám o sobě představuje reálný zdroj skutečností data vytržená z původních souvislostí a nahodile, neuspořádaně seskupená. Jakmile je však uměleckou osobností nadán funkcí pro literaturu, stává se už celistvostí nenahodilou a uspořádanou, organizují se v něm nové vztahy, které mají svou dominantu. Reálný zdroj se sám stává také systémem, je strukturován. Vzdálenost krajní odlišnosti, neslučitelnosti, která je mezi literaturou jako znakovým fenoménem a mezi tím, co je přímým životním projevem, je odstraněna nebo překlenuta vloženým suponovaným systémem – reálným zdrojem –, který svým obsahem odkazuje k empirické životní realitě a který svým tvarováním a svým způsobem artikulace koresponduje s literaturou. Tento vložený suponovaný systém je nezbytným faktorem při návaznosti literatury na reálná data lidského života a projevů. Protože stojí na začátku procedury, jíž se literatura zmocňuje pro své potřeby takových lidských obsahů, jako jsou např. hromadné úkazy v životě lidského kolektivu a v jeho kultuře, určuje jednu genetickou linku literárního díla. Je tudíž vždy také obsažen – a to případ od případu rozdílným způsobem – ve finálním výsledku, má přímý vliv na uměleckou podobu díla.

Záležitost, jíž jsme se zabývali v této poslední partii, je už těžko možno označit za mezitextovost, přesto jsme tím

neopustili místa, která nás celkově zaujala. Nakonec jsme pozorovali proces, jímž literatura získává schopnost pojmout do sebe zvláštní lidské obsahy, učinit je předmětem své znakové artikulace. Souběžně s tím probíhá vždy i proces další: jak do krásné literatury pronikají lidské obsahy, které pro ni dotud neexistovaly, pozměňuje se i ona sama, modifikuje se, rozšiřuje se o to, že opět jinak, nebývale do ní vstoupil člověk a dále, jinak, nově ji humanizoval.

Prolamování člověka do světa znaků byl také konečný obecný efekt, který nás zaujal na mezitextovosti. Intertextualitou se nad jiné zjevně prokazuje, že svět znaků, do něhož literatura patří, je světem pohyblivým, – neustále v něm dochází k proměnlivým vazbám a konexím, ke stykům, vzájemnému působení a interakcím nejen mezi znaky rovnorodými, ale i mezi znaky lišícími se co do systému, funkce, vyjadřovacích forem. Každému takovému styku, přechodu a ovlivňování asistuje přímo nebo prostředkovaně, jednorázově nebo opakovaně člověk, uživatel znaků, a sémióza se tímto způsobem jakoby obnažuje, otvírá se nejen směrem k člověku, jenž s ní právě zachází (a jenž je v této chvíli i mnohem víc než jenom uživatel znaků), ale skrze něho (a skrze jeho další, právě obnažované kvality) se otvírá též k živé kulturní formaci, kterou tento člověk v sobě nese jako něco, do čeho patří a co ho všemi směry přesahuje. Znakové dění otvírajíc se tímto směrem otvírá se axiologii, získává schopnost jiného, subtilnějšího a diferencovanějšího fungování hodnotového, to jest jiného, subtilnějšího a diferencovanějšího působení v oblasti, která nejpříznačněji vypovídá o člověku a člověctví.